

Conceptual Analysis of the Phenomena of Human “Recovery” in the Conceptualization of Living Quality

UDC 159.964.22: 316.4:159.9

DOI: <https://doi.org/10.15421/1726105>**Siry Evgen****Dr.Sc., Prof.,** <https://orcid.org/0000-0003-3396-8168>, socio1@ukr.net*Institute of Sociology National Academy of Science of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract.

Relevance. The article describes one of the directions of theorizing "resilience" through a conceptual analysis of key reflections of human "recovery" (coping, resilience, post-traumatic growth, self-efficacy), presented by psychological scientific reflection. The goal is to reveal the valid epistemological potential of the given constructs as behavioral phenomena in the reflective social field and the cognitive sociological field.

Results. The analysis is based on a comparative description of the genesis, content of these theoretical constructs of human "recovery", their comparison, with the aim of further assessing their cognitive potential in extrapolation to the social field of manifestation of resilience and its representation in sociological science. A systematization and critical review of existing concepts consonant with the concept of "resilience" is carried out. As a result, an assessment and level of possible use of these concepts with extrapolation of their heuristic capabilities from the psycho-behavioral level to the social activity-rational level are provided.

Conclusions. An argument is provided regarding the possibilities of identifying the epistemological potential of the analyzed concepts of human "recovery" in the social field of pair phenomena and in the interpretative field of sociology. This can be manifested in particular in a change in the focus of attention from the manifestation of relevant pathologies as a consequence of the action of stressful situations to a wider use and study of the feature of "resourcefulness". There is also a sense of "transition" and synthesis from the focus of a personal trait to a dynamic strategy of social action: coping. As a social phenomenon, "resilience" in the integration of these constructs can be represented as a behavioral and action attitude, an active construction of the norm in the process of life activity in the conditions of a crisis situation. This allows us to further carry out scientific explorations in the conceptualization of "resilience" as a social phenomenon.

Keywords: stress-crisis, resilience, coping, post-traumatic growth, self-efficacy, epistemology, conceptualization

Понятійний аналіз феноменів людського «відновлення» в концептуалізації життєстійкості

Сірій Євген*Інститут соціології Національної академії наук України (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність. У статті описується один із напрямків здійснення теоретизації «життєстійкості» через концептуальний аналіз ключових рефлексій людського «відновлення» (копінг, резильєнтність, посттравматичне зростання, самоефективність), представлені психологічною науковою рефлексією. Мета – вияв валідного гносеологічного потенціалу заданих конструктів як поведінкових феноменів у рефлексійному соціальному полі та пізнавальному соціологічному полі.

Результати. В основі аналізу здійснено компаративний опис генези, змісту цих теоретичних конструктів людського «відновлення», їх порівняння, з метою подальшої оцінки їх пізнавального потенціалу в екстраполяції на соціальне поле прояву життєстійкості та її репрезентації у соціологічній науці. Проведено систематизацію та критичний огляд існуючих концепцій, суголосних поняттю «життєстійкості». В результаті цього, надано оцінку та рівень можливого використання цих концептів з екстраполяцією їх евристичних можливостей з психо-поведінкового рівня на соціальний діяльнісно-раціональний.

Висновки. Надано аргументацію стосовно можливостей виявлення гносеологічного потенціалу проаналізованих концептів людського «відновлення» у соціальному полі парпояву та в інтерпретаційному полі соціології. Це може виявитися зокрема у зміні фокусу уваги від прояву відповідних паталогій як наслідку дії стресових ситуацій до ширшого використання та дослідження ознаки «ресурсності». Також є сенс «переходу» та синтезу з фокусу особистісної риси до динамічної стратегії соціальної дії: копінг. Як соціальний феномен, «життєстійкість» в інтеграції цих конструктів може представлятися як поведінково-дієва установка, активне конструювання норми в процесі життєдіяльності в умовах дії кризової ситуації. Це дозволяє надалі здійснити наукові розвідки у концептуалізації «життєстійкості» як соціального феномена.

Ключові слова: стресо-кризовість, життєстійкість, копінг, резильєнтність, посттравматичне зростання, самоефективність, гносеологія, концептуалізація

Вступ.

Актуальність. Тематика соціальної життєстійкості дедалі ширше починає розвиватися на теренах соціогуманітарних наук. Ця сторона життєдіяльності суспільства все більше актуалізується у фокусі соціологічної науки, зокрема у напрямку соціальних аспектів «соціології війни», напрямку суспільної інтеграції. За іронією долі, війна, яка зараз триває в Україні, в останні 4 роки значно активізувала різнопланові дослідження у цій сфері. Потужним джерелом теоретичних засад феномену життєстійкості є низка концепцій, представлених у площині психологічної науки. Завданням соціологів є відповідна трансформація цих засад у поле соціології.

Психологія як рефлексійно-пізнавальна діяльність загалом про поведінку людини найближче підійшла до з'ясування генерувальних феноменів «відновлення», «стійкості» в людській життєдіяльності при дії стресокризових життєвих чинників. Це глибока та актуальна (з погляду людської та наукової рефлексії) тема, що об'єднує філософські, психологічні, соціологічні фокуси її тлумачення, дозволяє порівняти, як людина повертається до норми після/під час дії криз через різні механізми. Відповідно до цього нагальної актуальності набула проблема життєстійкості на різних рівнях людського життєбуття: психоемоційного, ментального, соціального, суспільного. Звісно це не нова якість/властивість людської рефлексії, однак саме з початком повномасштабної війни в Україні вона контрастно почала проявлятися, все інтенсивніше привертаючи до себе увагу з боку представників соціогуманітарних наук, в нішах яких подібного роду дослідницького матеріалу з оперттям на чинник активної війни досить мало.

Метою цього дослідження є огляд та аналіз основних концептуальних напрацювань теоретико-прикладного напрямку психологічного/ментального відновлення як теоретичних джерельних складових, потенційних засадничих у формуванні концепту життєстійкості у полі соціологічної науки. Аналіз нижче викладених положень із загальної проблематики «життєстійкості» дозволить точніше співвіднести суголосні їй концепти, напрями як потенційні їй засадничі та інтегральні складові у концептуалізації останньої у соціальних та соціологічних координатах.

Методологічною основою вибудови аналітичного (дослідницького) матеріалу є концептуальний аналіз основних теоретичних підходів та концептуальних засадничих напрацювань проблематики життєстійкості, представлених у полі психологічної науки з використанням компаративного аналізу, етимології, дефінітивного аналізу, операціоналізації, методу аналогії. Проведено систематизацію та критичний огляд наявних концепцій, суголосних поняттю «життєстійкості».

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Широкі аспекти цих людських властивостей, щоправда, у суто психологічній площині в образі стресостійкості досліджувалися та презентувалися у працях багатьох закордонних та вітчизняних психологів у розробці та апробації низки концептів психосоціального відновлення, які найширше представляють та описують проблематику людської життєстійкості. Оминаючи величезний корпус світової спадщини з цієї тематики (це буде представлено далі у матеріалі) – дослідження складної інтегральної властивості особистості, що надає людині можливість переносити зокрема і вольові та емоційні навантаження, зберігаючи при цьому ефективність функціонування), варта уваги доволі чимала кількість як практико-дослідницьких матеріалів психоментального відновлення, так і представлених іншими дослідниками аналіз існуючих теоретичних концептів. Серед таких варто зазначити аналітичні доробки щодо резильєнтності: С. Дмитришина (2024), Г. Лазос (2018), Н. Оніщенко (2025), Т. Титаренко (2009), Т. Ларіної (2009), В. Корольчука (2013); копінг-стратегій: В. Панченко (2009), В. Предко (2020), Н. Родіної (2010), З. Шайхлісламова (2023); посттравматичного зростання та самоефективності: Д. Зубовського (2018), В. Климчука (2020), Г. Лазос, В. Осьодло (2017), О. Шелюги (2014), О. Чекстєре (2024), Т. Чередниченко (2025) та багатьох інших, що виявляють засадничі аспекти науково-психологічної рефлексії конструктів людського «відновлення» з потенціалом для теоретизації «життєстійкості» у соціальному полі та полі соціологічної науки.

З початком агресії Росії проти України ця тематика у репрезентації проявів життєстійкості у соціальному полі з емпіричною фіксацією її індикаторів набула активного вивчення в різних аспектах і з різних сторін не тільки окремими дослідниками, але й цілими дослідницькими інституціями соціологічної науки. Це і науковці Інституту соціології НАН України, в яких життєстійкості надається більше соціальних рис, характеристик порівняно з психологічними, що було більш усталеним у цьому пізнавальному сегменті. Великий доробок здійснений, зокрема, у дослідженнях С.Дембіцького, Є.Головахи, В.Степаненка, О.Злобіної, Н.Соболевої, у руслі розкриття параметрів життєстійкості, стресових станів, механізмів і ресурсів протидії їм (Дембіцький, Головаха & Степаненко, 2025; Українське суспільство в умовах війни, 2024; Соболева, 2024), напрацюваннях інших науковців, зокрема Е. Лібанової (резильєнтність соціоекономічної системи України щодо викликів війни) (Лібанова, 2024) та інших.

Виклад матеріалу, результати дослідження.

Науковий інтерес до неї у соціогуманітарному знанні з'явився відносно недавно. Хоча сама предметність життєстійкості як рефлексійний прояв, набула властивість, помічена з погляду людського

досвіду доволі давно. Цілком прийнятно вважати, що людський феномен життєстійкості є очевидним і є іманентною ознакою екзистенційного змісту людського буття, котра інтегрально проявляється у різних формах та сценаріях за певних несприятливих для людей обставин.

Але наука повинна виявляти та досліджувати цю людську властивість на різних рівнях, її природу, чинники та механізм прояву, зміни не тільки з інтересу пізнання, а й більше з інтересу праксеології, затребуваної в умовах війни, загрози нації. Саме це дала і дає психологія як наука і практика, практично-пізнавальна рефлексія щодо поведінкового рівня людської природи. Соціологічна наука практично не досліджувала цей феномен, як за відсутності нагальної потреби – праксеологічної сторони, так і за відсутності умов широти прояву та умом дослідження цього людського феномена на фоні теорій суспільства ризику, поновлюючого напрямку соціології війни. Актуалізація все більше виявляється у процесі поповнення новими гносеологічними можливостями низки теорій суспільної інтеграції, і таких, що репрезентують «соціологію надзвичайності» та суголосні цьому напрямку.

З праксеологічної точки зору, здатність відновлювати ідентичність та інтегрувати досвід втрат у новий суспільно-життєвий потенціал є важливим як для самої людини, так і для інституту держави. У цьому аспекті, з точки зору практичної утилітарності досліджень проблеми життєстійкості соціологічну науку цікавить не лише можливість стабілізації, відновлення особистісного та соціального потенціалу соціальних суб'єктів у складних кризостресових ситуаціях, викликаних війною, а і можливість і наявність позитивних змін, генеративних осередків нових можливостей для подальшого функціонування та розвитку соціальної спільноти, зазваної викликами війни.

Наразі не існує єдиного визначення життєстійкості, однак, різноманіття як прикладних, так і теоретичних досліджень (зокрема і наше) сприяє подальшій його концептуалізації в соціологічному полі. Внаслідок багатовимірності цього явища, проблематика життєстійкості носить чимало витоків, спрямування яких в чомусь споріднені, а в чомусь – ні.

Поняття життєстійкості, як і сам відображуваний ним феномен в соціологічній науці є відносно новим об'єктом, і їх дослідження за «канонами» соціології у вітчизняній соціології тільки починають набувати свого розвитку у зв'язку з надзвичайними обставинами в Україні. Навіть неглибокий аналіз науково-джерельної бази показує, що саме у психологічній площині цьому феномену було надано найбільше уваги у розкритті його змісту та інтерпретації цього поняття.

Сама по собі концепція стійкості, а точніше

каркас споріднених цьому поняттю дослідницьких наукових розвідок, випадків системного аналізу, пройшли певний шлях формування від виявлення гіпотетичних якостей, сценарності та факторності їх набуття до ідентифікації мотиваційно-адаптаційних сил, формування досвіду, що актуалізує активацію їх використання, спонукаючи людину до самоактуалізації та до стійкої реінтеграції після життєвих труднощів (Richardson, 2002). Поняттю «життєстійкості» надається інтегральний характер поведінково-діяльнісній властивості, об'єктивному процесу (з погляду феномена соціальної дії) з подоланням труднощів, при яких виявляється суб'єктність, агентність людини у суспільному середовищі з подальшою можливістю змінювати як зовнішній суспільно-середовищний світ, так і власний внутрішній за певних причинно-кризових обставинах через практики залученості (Сірій, 2025).

Поняття «життєстійкості» (resilience) синонімічно, як і: «витривалість», «стійкість», «загартованість», загалом означає здатність/властивість/ можливість витримувати стресові ситуації, складні умови, зберігаючи при цьому певну внутрішню збалансованість, продовжуючи розвиватися без зниження потенціалу відповідної діяльності. Однак, ще до цього у психологічній науці увага була націлена на комплекс дій, які людина реалізовує, щоб подолати стрес – копінг (coping strategy) – поняття, в якому об'єднувалися когнітивні, поведінкові, емоційні стратегії (Р. Лазарус, С. Фолкман та ін.), які використовувалися для подолання тяжких ситуацій у повсякденному житті (Lazarus, 1966; Lazarus & Folkman, 1984).

У своєрідній розбудові концепту життєстійкості також дослідники найчастіше користуються синонімічним терміном «резильєнтність», розуміючи під ним набуття особистістю нових рис, якостей, які сприяють її відновленню, розвитку, навіть відновлювального зростання після стресовпливу, що стає каталізатором позитивних зрушень, адаптації людини до складних обставин, утримання конструктивної життєвої позиції, прояву сильних особистісних сторін, самовдосконалення та ін. У психологічній науці концептуалізована (більшою/ меншою мірою) низка відповідних конструктів людського «відновлення» та «стійкості», які описують зміст та механізм останніх.

Теорія копіngu виступає одним із напрямків розвитку проблематики життєстійкості, самодостатньо пояснюючи його суть, та одночасно доповнюючою ланкою у генеруванні теорії життєстійкості. Однак, тут є певні нюанси, які не дозволяють повноцінно використовувати «копінг» в соціологічній концептуалізації життєстійкості. Як вказувалося, низка суголосних понять, як: резильєнтність, ресурсність, копінг, життєстійкість багато в чому є схожими за суттю,

що їх взаємозамінюють у поясненні явища/процесу життєстійкості. З огляду психологічного поля їх розгляду, то багато з чим і можна погодитися, однак, в соціологічному – ситуація інша. У системі соціогуманітарних наук, зокрема у соціології ці поняття часто вживаються як синоніми, але вони описують різні рівні нашої взаємодії зі стресом: від миттєвої реакції примітивної психоемоційної реакції до системної раціональної дієвості людини з залученням внутрішньоособистісних аспектів її природи та можливостей суспільного середовища. Поняття “життєстійкість” не тотожне поняттю “копінг-стратегії”, або стратегії опанування життєвих труднощів. Копінг-стратегії розуміються як прийоми, алгоритми дії, звичні й традиційні для особистості.

Сам по собі копінг є суто психологічним феноменом, виражаючи «стратегію», і його можна окреслити як дії (однак не соціальні), вчинені людиною у напрямку долання стресу. І це поняття поєднує когнітивні, емоційні та поведінкові стратегії (як інструмент) для подолання психо-стресових ситуацій. Копінг є орієнтованим на емоційний каркас з митою лише зниження рівня стресу, що визначає його виключно як психологічний феномен. У той час життєстійкість, це – настанова на виживання (Панченко, 2009; Титаренко, Ларіна, 2009).

Історія теоретизації цього «різновиду» стійкості дещо інша за самий конструкт «життєстійкості». У 60-х роках минулого сторіччя американським психологом Р.Лазарусом було детально описано низку усвідомлених стратегій подолання стресу легітимізувавши термін копінг до широкого наукового вжитку, запозичений у американської колеги Л.Мерфі. Відповідно до його положень, та розробок С.Фолкман зміст копінгу було визначено як засоби психологічного захисту і розуміння психологічного стресу в аспектах когнітивної теорії (Lazarus, 1966; Lazarus & Folkman, 1984), за якої, люди оцінюють для себе рівень стресогенності ситуації та свої можливості впоратися з нею, зіставляючи запити умов та власну оцінку можливостей їх подолання (Berg & Meegan, 1998). Все це зводиться до стратегії опанування та врегулювання взаємовідносин з навколишнім світом, усвідомлених стратегій подолання стресу, однак, не конкретні соціально-поведінкові дії. Найчастіше серед таких особистісних детермінант називають самооцінку, локус контролю, самосприйняття, рівень тривожності, що прирівнюється до поведінкових та когнітивних умов, застосованих індивідом. Також як синонім до поняття копінг пропонується використовувати словосполучення «стратегії подолання».

З подальшим розвитком, дослідники копінг-стратегій все частіше почали використовувати і ресурсний підхід (Frydenberg & Lewis, 1991), який дав можливість розширено розглядати цю властивість, за якої, також в якості головного ресурсу у подоланні

стресу розглядається оптимізм (Seligman, 1992), навіть самий конструкт життєстійкості (Williams, Wiebe & Smith, 1992; Solcova, Tomanek, 1994).

Ще один аргумент на користь когнітивності природи копінгу – це суб'єктивна природа стресу, який викликається не стільки зовнішніми чинниками, скільки внутрішньою думкою про ці фактори та ставленням суб'єкта до ситуації. Вперше, де чітко була сформульована ідея, що страждання приносить не сама подія, а судження про неї – було у філософії стоїцизму. Далі ці ідеї розвивалися у когнітивній психології, надаючи мисленню більшого значення; зустрічається у філософії В.Франкла. На противагу цьому, конструкт життєстійкості є носієм більше об'єктивних властивостей його сутності.

Інший прояв/компонента життєстійкості – «резильєнтність» – виявляє тотожний, однак, з іншим епістемологічним відтінком змісту її дефініції у порівнянні з «копінгом» чи самою «життєстійкістю». Етимологічно термін «резильєнтність» носить корені з матеріалознавства, фізики (близько VII ст., означаючи як пружність, відбиття) для опису властивості матеріалу повертатися до початкової форми після його деформування. Значно пізніше, за аналогією, як здатність долати стреси, ця означеність властивості науково закріпилася у психології з набуттям ознак динаміки, процесу. Засадничим у формуванні змісту цього поняття в психології передували дослідження Е.Вернер та її колег (50-70-ті роки) у пошуках захисних сил та механізмів адаптації у дітей при певних стресових умовах (Werner & Smith, 1982; Werner, Bierman & French, 1971), Н. Гармезі (стійкість, захисні механізми у дітей) (Garmezy, 1991), А. Мастінг (принципи теорії резильєнтності) (Masten, 2001) та ін. Існує понад десяток теорій резильєнтності, які різняться за різними характеристиками, однак їх поєднує розуміння того, що резильєнтність є динамічним, змінним процесом, що залежить від взаємодії конкретних захисних факторів. Попри те, що і у «резильєнтності» існує проблема дефініції, немає однозначного визначення цього поняття, все ж є спільний знаменник його розуміння. Йдеться про властивість, що допомагає людям функціонувати на оптимальному рівні, швидко відповідати на життєві виклики (Nemeth & Olivier, 2018).

На початкових етапах вважалося, що феномен резильєнтності є особистісною вродженою властивістю (набір рис характеру) щодо реакції на складні життєві умови. Згодом, завдяки напрацюванням низки дослідників (Дж.Бонанно, А.Мастінг та ін.) було доведено та розвинуто положення про те, що ця вразливість/властивість виникає та змінюється відповідно до нових життєвих обставин, що це поширена траєкторія адаптацій людини, результат звичайних адаптивних її процесів людини, а не її вроджених якостей, і не виняткова здатність (Bonanno, 2021; Masten, 2001). В цих та інших «фундаментальних»

наукових працях з резильєнтності закладалися теоретичні положення, що вона є відповіддю психіки на різні труднощі, від повсякденних неприємностей до важких життєвих подій.

У своїх різних визначеннях резильєнтність сприймається як процес, а не особистісна риса, позначаючи результати, які є спостережувальними. Це – люди з добре розвиненими копінговими стратегіями (що, власне, зближує ці людські феномени) з оптимістичними установками та переважаючими позитивними емоціями. Основними ознаками резильєнтності вважаються: наявність адаптації та її позитивний характер, швидке відновлення, що дозволяє підтримувати стійку психологічну рівновагу. Тут має місце і передбачання існування альтернативних шляхів вирішення проблеми завдяки вибору/заміні відповідних ресурсів, що істотно розширює адаптаційні можливості особистості.

Найбільш системно концептуалізацію резильєнтності як динамічного процесу в межах соціогуманітарного підходу було здійснено знову-таки А. Мастінг, переводячи фокус із особистих якостей на системні ресурси, що дозволяє розглядати резильєнтність у соціогуманітарному контексті як динамічна здатність соціальних множин (спільнот). Це і здатність спільноти мобілізувати ресурси, адаптуватися до змін, використовувати соціальні зв'язки, з чим фокус зміщується на колективну витривалість. Також значний внесок у вивчення резильєнтності з акцентуванням уваги на взаємодії внутрішніх ресурсів особистості та зовнішнього соціального середовища було зроблено Ф.Лозелем та Д.Бендером. Окрім принципу «набутості» щодо резильєнтності, адаптивності, витривалості, позитивного емоційного фону ними було підкреслено поєднання внутрішніх та зовнішніх (соціальна підтримка, сприятливе оточення) чинників, можливості посттравматичного зростання (Bender & Losel, 1997), з чим також було задано розширення меж розуміння резильєнтності не зупиняючись на конструкті «подолання», що властиве для резильєнтності. Щоправда, у більшості подібних досліджень, у прикладних аспектах досліджувалася антисоціальна поведінка підлітків, на дитячій вибірці для виявлення факторів психологічного додання несприятливих умов. У подальших же дослідженнях увага більше надавалася людям різних професій, що пережили різні життєві та природні катастрофи, умови виснаження, проблеми сім'ї, здоров'я, роботи, фінансові негаразди (Nemeth & Olivier, 2018; Bolton, 2013; Southwick & Charney, 2016).

Однак, варто зазначити, що попри слабку ситуаційно-чинникову валідність експериментів, все ж останні характеризувалися високим рівнем валідності за інших сторін. Так дослідницькою групою на чолі з П.Бенсоном (вибірка: 350 тис. од., моніторингова тривалість 5 років) у дослідженні

сприятливих чинників продуктивному розвитку підлітків у протидії життєвих проблем було виявлено чотири десятки зовнішніх (мережа найближчого оточення, можливості та чинники самореалізації) та внутрішніх (прикладні мотивації, цінності, складові ідентичності) чинників щодо їхньої успішної резильєнтності (Benson, 1997). Особливості резильєнтності освітян Греції за сприянням різних факторів щодо впливу негативних економічних викликів були виявлені та описані у масштабних дослідженнях Є.Вернера та В.Сміта. Дослідженнями було доведено важливість мереж ближнього оточення на зростання резильєнтності (Werner & Smith, 1992).

Середнизкицьомупослідовників, американськими дослідниками К. Коннором та Дж. Девідсоном була розроблена відома шкала резильєнтності (Connor & Davidson, 2003), в якій автори розглядають її як здатність людини успішно адаптуватися до серйозних стресів та криз. Вимірювальними компонентами резильєнтності було означено такі компоненти як: здатність витримувати труднощі, не руйнуючись психологічно (як життєстійкість); способи, які людина використовує у емоційно-стресовій ситуації (як копінг-стратегії); гнучкість реагування та здатність змінювати стратегії (як адаптивність); відчуття сенсу (як життєва мета); раціональний оптимізм; уміння витримувати складні почуття, переосмислення подій (як емоційно-когнітивна регуляція); здатність впливати на власні дії та реакції, самооцінка (як самоефективність). М.Рутгером проведено серію досліджень стосовно факторів, що сприяють уникати посттравматичного стресового розладу (соціальна підтримка, впевненість) (Rutter, 1985).

Аналіз дослідницької практики щодо конструювання та науково-практичної легітимізації «резильєнтності», відображав відповідні, щодо соціального запиту потреби у її вивченні. Це широкий спектр від практичної фіксації та опису її проявів, до виокремлення її захисних факторів, «просування» та легітимізації процесного її означення як механізму відновлення (реінтеграції), знову-таки з врахуванням соціальних запитів щодо її вивчення. Це вказує на зосередження досліджень уявлень про резильєнтність як динамічний процес, що сприяє пошуку та підтримки власної траєкторії розвитку до позитивної адаптації та відновлення у праксеологічній площині розробки та застосування нових засобів та заходів профілактики, спрямований на розвиток захисних факторів особистості та способи залучення зовнішніх факторів та ресурсів для підвищення її рівня.

Відповідно до висновків дослідника резильєнтності Г. Лазоса, в результаті теоретико-методологічного аналізу було зазначено про біопсихосоціальну її природу, з особистісним та міжособистісним контекстом (Дмитришин, 2024). В аналізі інших авторів, дослідників цього феномена автором також було репрезентовано резильєнтність

у психологічному, психосоціальному полі інтерпретації, торкаючись соціально-психологічного рівня, зазначаючи, що його сутність загалом пов'язана зі здатністю психіки відновлюватися після несприятливих умов, залежно від предмету та фокусу дослідження (Лазос, 2018). При цьому, її вивчення актуалізується на людській спроможності саме до психологічної позитивної адаптації у несприятливих обставинах, у розвитку психотерапії, психопрофілактики та психотехнологій (Лазос, 2018).

Все говорить про валідність конструювання концепту резильєнтності у психологічному полі. Ці та інші аргументи все ж засвідчують психосоціальні та соціально-психологічні координати проявлення та дії резильєнтності. Її прояв у координатах соціальної/суспільної взаємодії явно «обмежений». Хоча у визначеннях резильєнтності Ф. Лозеля є розширення цього «обмеження», де він акцентує на ширше бачення резильєнтності ніж конструкт «подолання» (Losel, Bender, 2017). В аналізі вітчизняної дослідниці Н. Соболевої резильєнтність також подається через психологічні виклики, однак, також з розширення поля її розуміння (Соболева & Соболев, 2024).

Суголосна резильєнтності є концепція «посттравматичного зростання», яка також описує процес психосоціального опору/відновлення стресо-кризовим викликам людині. Ці явища розглядаються як прояви/сторони життєстійкості, і виступають одними із її засадничих. Паралельно, із формуванням концепту резильєнтності, у психології почали приділяти (один із перших – американський психолог К. Роджерс) науково-дослідну увагу позитивній активізації, конструктивному піднесенню на ниві гуманістичної психології. Роджерсом К. було визначено та описано процес особистісного зростання в стресо-кризових умовах зовнішнього середовища, який було названо як «процес оцінки організму» (Rogers, 1959). Упродовж десятиліть у руслі цієї тематики послідовниками цього напрямку на підставі низки досліджень щодо стрес-впливу на людей було виявлено (наближено в рівних частках) радикально протилежні наслідкові стани поведінки, ментального здоров'я індивіда, його установок, кінець кінцем – його характеру діяльності, за яких, в одних погляди на життя погіршувалися, в інших – покращувалися (Joseph, 2009). Відтоді тематика позитивних змін з причин переживання несприятливих ситуацій, стресів, набула відповідного розвитку в дослідженнях багатьох вчених (психологів). Також зросла наукова легітимізація та набув широкого вжитку термін «посттравматичне зростання» – як досвід позитивних змін у боротьбі зі значною кризовою ситуацією (Linley, 2004, Tedeschi, 1996).

Аналіз відповідних наукових джерел засвідчує існування низки психологічних досліджень щодо вияву у більшості осіб досвіду адаптивних та позитивних змін у вигляді особистісного зростання

після/упродовж пережиття стресотравми (Armeli, 2001). На підставі низки відповідних наукових джерел було досліджено механізм, концептуалізовано та інтегровано модель процесу особистісного зростання (Maurer & Daukantaitė D, 2023; Helgeson, 2006; Dekel, 2012; Tedeschi, 2004). Зокрема, у механізмі регенерації у різновиді цього психосоціального відновлення йдеться і про глибоку трансформацію свідомості (поширено як трансформацію навчання) – напрямку гуманістичної, когнітивної та екзистенційної психології, представниками яких можна назвати: Дж.Мезірова (трансформаційне навчання), В.Франкла (логотерапія), К.Юнга (процес індивідуалізації), А.Маслоу (самоактуалізація та пікові переживання). Однак (на думку автора), власне, це не складає практичного інтересу для концептуалізації життєстійкості у сучасних умовах нашої ситуації у площині соціологічної науки. Але, так, чи так, у всякому разі йдеться про людську сутність, процес її боротьби з подіями та їх наслідками. А також важливо і те, що є доведеним існування цього феномену. Виходячи з вище зазначених аргументів, можна погодитися, що цей пул досліджень формує своєрідну описово-функціональну модель генерування посттравматичного зростання.

Серед кількох «претендентів» на роль основного латентного та валідного ресурсу щодо конструювання життєстійкості (однак, виключно на психологічному рівні) можна вважати конструкт «самоефективності» канадського психолога А. Бандури. Дослідник визначає «самоефективність» як переконання людини щодо її спроможності управляти подіями, які впливають на її життя (Bandura, 1989). Її можна інтерпретувати як певну впевненість людини щодо власної спроможності здійснити деякі конкретні контрдії щодо зниження стресовості, і є важливою особистісною характеристикою щодо потенційної зміни майбутньої поведінки (Bandura, 1994).

Однак, з іншого боку, з опертям на роздуми та пояснення самого дослідника, самоефективність є досить релятивістською та мінливою властивістю, яка не передбачає обов'язковості (високу імовірність) здійснення зазначених поведінкових актів без почуття тривоги чи страху. Вона є лише думкою стосовно можливості людини виконання таких дій, і не має спільного з бажаннями та прагненнями (Bandura, 1977). Тому, в цьому плані можна вважати, що цей конструкт не виявляє дії у соціальному полі механізму життєстійкості, ролі ресурсів, і для соціологічного рівня формування життєстійкості – не носить евристичності чи належного рівня валідності.

Висновки.

Таким чином, з виходячи з попереднього аналізу, співвідношення вищевказаних понять, які відображають відновлювальну властивість щодо дії кризостресових ситуацій на людину, можна зазначити, що стосовно поняття життєстійкості (як

основної, на думку автора, серед інших тотожних їй властивостей), копінг на особистісно-когнітивному рівні виявляє здатність та механізм вибору стратегії поведінки. Резильєнтність виявляє здатність (як об'єктивна характеристика) суб'єкта відновлюватися після важких випробувань повертатися до початкового стану, виявляє адаптаційні можливості в дії. Ресурсність (свого роду «запас енергії») виявляє наявність внутрішніх та зовнішніх джерел, які можна використати в раціональних діях для подолання труднощів.

Можна припустити, що вищепроаналізовані концепти людського «відновлення» виявляють ґносеологічний потенціал для суспільного рівня їх прояву й в інтерпретаційному полі соціології. Це може

виявлятися зокрема у зміні фокусу уваги від прояву відповідних патологій як наслідку дії стресових ситуацій до ширшого використання та дослідження ознаки «ресурсності». Також є сенс «переходу» та синтезу з фокусу особистісної риси до динамічної стратегії соціальної дії. Копінг певною мірою додає розуміння механізмів формування установки. Резильєнтність (разом з посттравматичним зростанням, самоефективністю) може зміщуватися на здатність об'єкту зберігати цілісність та можливий прогрес. Як соціальний феномен, «життєстійкість» в інтеграції цих конструктів може представлятися як поведінково-дієва установка, активне конструювання норми в процесі життєдіяльності в умовах дії кризової ситуації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Дембіцький, С., Головаха, Є., & Степаненко, В. (2025). *Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення*. Київ: Інститут соціології НАН України. ISBN: 978-617-14-0327-7
- Дмитришин, С. (2024). Резильєнтність особистості: сутність феномену та методи розвитку. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Випуск 20. С.67–74. https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf.
- Зубовський, Д. С. (2018). Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Молодий вчений*. 8(1), 47-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8%281%29_13.
- Климчук, В. О. (2020). *Психологія посттравматичного зростання*: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД. ISBN 978-966-189-570-5.
- Корольчук, В. М. (2013). Психологічні детермінанти стійкості особистості до дії стресогенних факторів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 14(1), 152-161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pepr_2013_14%281%29_22
- Лазос, Г. (2018). Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології*. Том 3.: Консультативна психологія і психотерапія. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Вип. 14. С. 2664. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf
- Лазос, Г. П. (2016). Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. *Актуальні проблеми психології*: зб.наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. I, Вип. 45. С. 120-127. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i45/23.pdf>
- Лібанова, Е. (2024). Резильєнтність соціоекономічної системи України до шоків, спричинених війною: специфіка формування і реагування. *Демографія та соціальна економіка*. № 4. С. 3-23. <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001531330>.
- Онiщенко, Н. (2025). Психологічні особливості життєстійкості внутрішньо переміщених осіб в умовах війни. *Disaster and crisis psychology problems*. № 2(10). <https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.2.13>.
- Осьодло, В. І., (2017). Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи /В.І. Осьодло, Д.С. Зубовський. *Український психологічний журнал*, 1(3), 63-79. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/07_04_2017/pdf/58.pdf
- Панченко, В. О. (2009). Феномен життєстійкості в психології. Теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми психології*. 7(21), 178-181. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_21/sb21_37.pdf.
- Предко, В. В. (2020). Психологічне значення життєстійкості задля ефективного розвитку підлітка в умовах освітнього середовища. *Габітус*. 19, 185-189. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.32>
- Родіна, Н. В. (2010.). Особистісні характеристики як ресурси долачої поведінки. Огляд деяких сучасних теорій копіngu. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. *Проблеми сучасної психології*. Випуск 7. С. 608-623. ISBN: 978-966-496-124-7
- Сірий, Є. В. (2025). Суспільно-економічна залученість як чинник життєстійкості українців в умовах затяжної війни. *Український соціум*, 3(94), 43-59. <https://doi.org/10.15407/socium2025.03.043>.
- Соболева, Н. І., & Соболев, А. С. (2024). Соціальна резильєнтність українців: шляхи подолання травматичного досвіду в умовах воєнного та повоєнного часу. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 104, 111-118. <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.9>
- Титаренко, Т. М., & Ларіна, Т. О. (2009). *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. Київ: Марич. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
- Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024. (2024). Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.кор. НАН України, Є. Головахи, член.-кор. НАН України С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України. ISBN 978-617-14-0292-8
- Чекстєре, О. Ю. (2024). Сучасні концепції посттравматичного зростання особистості. *Психологія і суспільство*. 90(2). <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.136>
- Чердиченко, Т. (2025). Посттравматичне зростання особистості як психологічний феномен. *Disaster and crisis psychology problems*, 1(9), 70-79. <https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.1.6>
- Шайхлісламов, З. Р., & Горбенко, В. Ю. (2023). Теоретичні підходи визначення копінг-стратегії поведінки особистості. *Вчені записки НТУ ім.В.Вернадського. Серія: психологія*, 34(1), 64-69. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/11>.

- Шелюг О. (2014). Багатовимірність феномену посттравматичного росту: біологічний, психологічний та соціокультурний складники особистісних трансформацій. *Психологія і особистість*, 1(5), 112–129. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2014.1.148873>
- Armeli, S. (2001). Stressor appraisals, coping, and postevent outcomes: The dimensionality and antecedents of stress-related growth / S.Armeli, K.Gunthert & L. Cohen. *Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol. 20. P. 366-395. <https://doi.org/10.1521/jscp.20.3.366.22304>
- Bandura, A. (1989). Regulation of cognitive processes through perceived self efficacy, *DP* № 25, p. 729. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.5.729>
- Bandura, A. (1977). Self efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A. (1994). Self efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.). *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. ISBN 0-12-226924-1
- Bender, D., & Losel, F. (1997). Protective and risk effects of peer relations and social support on antisocial behaviour in adolescents from multi-problem milieus. *J Adolesc.* 20(6): 661-78. <https://doi.org/10.1006/jado.1997.0118>
- Benson, P. L. (1997). All kids are our kids. Minneapolis: Search Institute, San Francisco. 314 p. ISBN-0-7879-1068-6
- Berg, C. A., Meegan, S. P., & Deviney, P. P. (1998). A social-contextual model of coping with everyday problems across the lifespan. *International Journal of Behavioral Development*. 22(2), 231—237. <https://doi.org/10.1080/016502598384360>
- Bolton, K. (2013). *The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis*. Kristin Whitehill Bolton. University of Texas at Arlington. https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120
- Bonanno, G. A. (2021). *The End of Trauma: How the New Science of Resilience Is Changing How We Think About PTSD*. ISBN-13: 978-1541674363
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depress Anxiety*. 18(2), 76-82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- Dekel, S. (2012). Posttraumatic growth and posttraumatic distress: A longitudinal study. In *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* / S. Dekel, T. Ein-Dor & Z. Solomon, 4(1), 94-101. <https://doi.org/10.1037/a0021865>
- Frydenberg, E., & Lewis, R. (1991). Adolescent Coping Styles and Strategies: Is There Functional and Dysfunctional Coping? *Australian Journal of Guidance and Counselling*. 1, 1-8. <https://doi.org/10.1017/S1037291100002351>
- Garnezy N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*. 34(4), 416–430. <https://doi.org/10.1177/0002764291034004003>
- Helgeson V. S. (2006). Meta-Analytic Review of Benefit Finding and Growth / V.S. Helgeson, K.A. Reynolds, P.L. Tomich. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 74 (5). P. 797-816. doi: 10.1037/0022-006X.74.5.797.
- Joseph, S. (2009). Growth Following Adversity: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress. *Psychological Topics*, 18(2), 335-344. <https://hrca.hr.hr/48217>
- Lazarus, R., & Folkman S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. Springer Publishing Company, New York. ISBN: 0-8261-4191-9.
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill. LCCN: 65027981
- Linley, P. A. (2004). Positive change following trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress*, 17, 11-21. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000014671.27856.7e>
- Losel, F., & Bender, D. (2017). Protective Factors Against Crime and Violence in Adolescence. In *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*, pp.1-2). <https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva025>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic. Resilience processes in development. *Am Psychol*, 56(3), 227-38. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.56.3.227>
- Maurer, M., Maurer, J., Hoff, E., & Daukantaitė, D. (2023). What is the process of Personal Growth? Introducing the Personal Growth Process Model. *New Ideas in Psychology*, 70, P.1-11. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2023.101024>
- Nemeth, D., & Olivier, T. (2018). *Innovative approaches to individual and community resilience: from theory to practice*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2014-0-03828-5>
- Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307–321. <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>
- Rogers, C. R. (1959). A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships: As Developed in the Client-Centered Framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science. Formulations of the Person and the Social Context* (Vol. 3, pp. 184-256). New York: McGraw Hill. LCCN: 58011177
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *Br J Psychiatry*. P. 598-611. <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>
- Seligman, M. E. (1992). *Learned Optimism*. NSW: Random House Australia, ISBN-10: 0091826543
- Solcova, I., & Tomanek, P. (1994). Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*, 36(5), 390-392. <https://www.medvik.cz/link/bmc96000434>
- Southwick, S., & Charney, D. (2016). *Resilience. The Science of Mastering Life's Greatest Challenges* Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198646>,
- Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 9., 455-71. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>
- Tedeschi R. G. & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Tillich, P. J. (2000). *The courage to be*. Yale University Press. Publication date. ISBN: 9780300188790.
- Werner, E., & Smith, R. (1992). *Overcoming the odds: high risk children from birth to adulthood*. Ithaca, New York: Cornell University Press. ISBN: 0-8014-2584-0.
- Werner, E., Bierman, J., & French, F. (1971). *The Children of Kauai: A Longitudinal Study from Birth to Age 10*. University of Hawaii Press. urn:oclc:record:1029268139

- Werner, E., & Smith, R. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: Adams, Bannister and Cox. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.1997.tb18356.x>.
- Williams, P. G., Wiebe, D. J., & Smith, T. W. (1992). Coping processes as mediators of the relationship between hardiness and health. *Journal Of Behavioral Medicine*. 15(3). 237-255. <https://doi.org/10.1007/BF00845354>

REFERENCES

- Armeli, S. (2001). Stressor appraisals, coping, and postevent outcomes: The dimensionality and antecedents of stress-related growth / S.Armeli, K.Gunthert & L. Cohen. *Journal of Social and Clinical Psychology*. Vol. 20. P. 366-395. <https://doi.org/10.1521/jscp.20.3.366.22304>
- Bandura, A. (1977). Self efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Bandura, A. (1989). Regulation of cognitive processes through perceived self efficacy, *DP № 25*, p. 729. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.25.5.729>
- Bandura, A. (1994). Self efficacy. In V. S. Ramachaudran (Ed.). *Encyclopedia of human behavior* (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press. ISBN 0-12-226924-1
- Bender, D. & Losel, F. (1997). Protective and risk effects of peer relations and social support on antisocial behaviour in adolescents from multi-problem milieus. *J Adolesc*. 20(6), 661-678. <https://doi.org/10.1006/jado.1997.0118>
- Benson, P. L. (1997). All kids are our kids. Minneapolis: Search Institute, San Francisco. 314 p. ISBN-0-7879-1068-6
- Berg, C. A., Meegan, S. P., & Deviney, P. P. (1998). A social-contextual model of coping with everyday problems across the lifespan. *International Journal of Behavioral Development*. 22(2), 231-237. <https://doi.org/10.1080/016502598384360>
- Bolton, K. (2013). *The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis*. Kristin Whitehill Bolton. University of Texas at Arlington. https://mavmatrix.uta.edu/socialwork_dissertations/120.
- Bonanno, G. A. (2021). *The End of Trauma: How the New Science of Resilience Is Changing How We Think About PTSD*. ISBN-13: 978-1541674363
- Chekster, O. Yu. (2024). Current Concepts of Post-Traumatic Personality Growth. *Psychology and society*. 90(2). <https://doi.org/10.35774/pis2024.02.136>
- Cherednichenko, T. (2025). Post-traumatic personality growth as a psychological phenomenon. *Disaster and crisis psychology problems*, 1(9), 70-79. <https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.1.6>
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depress Anxiety*, 18(2), 76-82. <https://doi.org/10.1002/da.10113>
- Dekel, S., Ein-Dor, T., & Solomon, Z. (2012). Posttraumatic growth and posttraumatic distress: A longitudinal study. In *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 4(1), 94-101. <https://doi.org/10.1037/a0021865>
- Dembitsky, S., Holovakha, E., & Stepanenko, V. (2025). *Stressful states of the population of Ukraine in the context of war: the experience of sociological study*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. ISBN: 978-617-14-0327-7
- Dmytryshyn, S. (2024). Personality resilience: the essence of the phenomenon and methods of development. *Bulletin of Lviv University. Series of Psychological Sciences*, 20, 67-74. https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/20_2024/12.pdf
- Frydenberg, E., & Lewis, R. (1991). Adolescent Coping Styles and Strategies: Is There Functional and Dysfunctional Coping? *Australian Journal of Guidance and Counselling*. 1, 1-8. <https://doi.org/10.1017/S1037291100002351>.
- Garmezy, N. (1991). Resilience and vulnerability to adverse developmental outcomes associated with poverty. *American Behavioral Scientist*. 34(4), 416-430. <https://doi.org/10.1177/0002764291034004003>.
- Helgeson V. S., Reynolds, K. A., & Tomich, P. L. (2006). Meta-Analytic Review of Benefit Finding and Growth / V.S. Helgeson, K.A. Reynolds, P.L. Tomich. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*. Vol. 74 (5). P. 797-816. doi: 10.1037/0022-006X.74.5.797.
- Joseph, S. (2009). Growth Following Adversity: Positive Psychological Perspectives on Posttraumatic Stress. *Psychological Topics*, 18(2), 335-344. <https://hrcak.srce.hr/48217>
- Klymchuk, V. O. (2020). *Psychology of post-traumatic growth*: monograph. Kropyvnytskyi: Imex-LTD. ISBN 978-966-189-570-5.
- Korolchuk, V. M. (2013). Psychological determinants of personality resistance to stressful factors. *Problems of Extreme and Crisis Psychology*, 14(1), 152-161. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekp_2013_14%281%29_22
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. McGraw-Hill. LCCN: 65027981
- Lazarus, R., & Folkman S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company, New York. ISBN: 0-8261-4191-9.
- Lazos, G. (2018). Resilience: conceptualization of concepts, a review of current research. *Actual problems of psychology*. Volume 3.: Counseling Psychology and Psychotherapy. G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. 14. P. 2664. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf
- Lazos, G. P. (2016). Post-traumatic growth: theoretical models, new perspectives for practice. *Actual problems of psychology: collection of scientific works of the Institute of Psychology*. G. S. Kostyuk of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Vol. I, Vyp. 45. P. 120-127. <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i45/23.pdf>
- Libanova, E. (2024). Resilience of Ukraine's socioeconomic system to war-induced shocks: specifics of formation and response. *Demography and Social Economy*. № 4. Pp. 3-23. <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001531330>.
- Linley, P. A. (2004). Positive change following trauma and adversity: A review. *Journal of Traumatic Stress*, 17. 11-21. <https://doi.org/10.1023/B:JOTS.0000014671.27856.7e>
- Losel, F., & Bender, D. (2017). Protective Factors Against Crime and Violence in Adolescence. In *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*, pp.1-2). <https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva025>
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic. Resilience processes in development. *Am Psychol*, 56(3), 227-38. <https://doi.org/10.1037/0003-066x.56.3.227>.

- Maurer, M., Maurer, J., Hoff, E., & Daukantaitė, D. (2023). What is the process of Personal Growth? Introducing the Personal Growth Process Model. *New Ideas in Psychology*, 70, P.1-11. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2023.101024>
- Nemeth, D., & Olivier, T. (2018). *Innovative approaches to individual and community resilience: from theory to practice*. Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2014-0-03828-5>
- Onishchenko, N. (2025). Psychological features of the resilience of internally displaced persons in wartime. *Disaster and crisis psychology problems*. № 2(10). <https://doi.org/10.52363/dcpp-2025.2.13>.
- Osyodlo, V. I., & Zubovsky, D. S. (2017). Post-traumatic growth of personality of combatants: current state and prospects. *Ukrainian Psychological Journal*, 1(3), 63-79. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/07_04_2017/pdf/58.pdf
- Panchenko, V. O. (2009). The phenomenon of resilience in psychology. Theoretical analysis. *Actual problems of psychology*, 7(21), 178-181. http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_21/sb21_37.pdf
- Predko, V. V. (2020). Psychological significance of resilience for the effective development of a teenager in the educational environment. *Habit*, 19, 185-189. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.32>
- Richardson, G. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 307-321. <https://doi.org/10.1002/jclp.10020>
- Rodina, N. V. (2010). Personal characteristics as resources for overcoming behavior. An overview of some modern theories of coping. Collection of scientific papers of Ivan Ohienko K-PNU, Institute of Psychology. G.S. Kostyuk of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. *Problems of modern psychology*. Issue 7. P. 608-623. ISBN: 978-966-496-124-7
- Rogers, C. R. (1959). A Theory of Therapy, Personality, and Interpersonal Relationships: As Developed in the Client-Centered Framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A Study of a Science. Formulations of the Person and the Social Context* (Vol. 3, pp. 184-256). New York: McGraw Hill. LCCN: 58011177
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *Br J Psychiatry*. P. 598-611. <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>.
- Seligman, M. E. (1992). *Learned Optimism*. NSW: Random House Australia, ISBN-10: 0091826543
- Shaikhliismamov, Z. R., & Gorbenko, V. Y. (2023). Theoretical approaches to determining the coping strategy of personality behavior. *Scientific notes of NTU named after V. Vernadsky. Series: Psychology*, 34(1), 64-69. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/11>.
- Sheliug, O. (2014). Multidimensionality of the phenomenon of post-traumatic growth: biological, psychological and sociocultural components of personal transformations. *Psychology and Personality*, 1(5), 112-129. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2014.1.148873>
- Siryi, E. V. (2025). Socio-economic involvement as a factor of resilience of Ukrainians in the conditions of a protracted war. *Ukrainian Society*, 3(94), 43-59. <https://doi.org/10.15407/socium2025.03.043>.
- Soboleva, N. I., & Sobolev, A. S. (2024). Social resilience of Ukrainians: ways to overcome traumatic experience in wartime and post-war conditions. *Social Technologies: Actual Problems of Theory and Practice*, 104, 111-118. <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.104.9>
- Solcova, I., & Tomanek, P. (1994). Daily stress coping strategies: An effect of Hardiness. *Studia Psychologica*, 36(5), 390-392. <https://www.medvik.cz/link/bmc96000434>
- Southwick, S., & Charney, D. (2016). *Resilience. The Science of Mastering Life's Greatest Challenges* Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139198646>,
- Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1-18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01
- Tedeschi, R. G. & Calhoun, L. G. (1996). The posttraumatic growth inventory: Measuring the positive legacy of trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 9., 455-71. <https://doi.org/10.1007/BF02103658>.
- Tillich, P. J. (2000). *The courage to be*. Yale University Press. Publication date. ISBN: 9780300188790.
- Titarenko, T. M., & Larina, T. O. (2009). *Resilience of the individual: social necessity and security*. Kyiv: Marić https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9065/1/Zhiznestoykost_lichnosti.pdf
- Ukrainian society in wartime. Year 2024. (2024). Collective monograph / S. Dembitsky, O. Zlobina, N. Kostenko et al.; per row. Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, E. Holovahy, Corresponding Member. of the National Academy of Sciences of Ukraine by S. Dembitsky. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. ISBN 978-617-14-0292-8
- Werner, E., & Smith, R. (1982). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: Adams, Bannister and Cox. <https://doi.org/10.1111/j.1651-2227.1997.tb18356.x>.
- Werner, E., & Smith, R. (1992). *Overcoming the odds: high risk children from birth to adulthood*. Ithaca, New York: Cornell University Press. ISBN: 0-8014-2584-0.
- Werner, E., Bierman, J., & French, F. (1971). *The Children of Kauai: A Longitudinal Study from Birth to Age 10*. University of Hawaii Press. urn:oclc:record:1029268139
- Williams, P. G., Wiebe, D. J., & Smith, T. W. (1992). Coping processes as mediators of the relationship between hardiness and health. *Journal Of Behavioral Medicine*. 15(3), 237-255. <https://doi.org/10.1007/BF00845354>
- Zubovsky, D. S. (2018). Personal growth of ATO participants in the post-traumatic period. *Young scientist*. 8(1), 47-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_8%281%29__13.